

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

БАРСУКОВ Андрій В'ячеславович

УДК 332.143:35.078.3

**РЕГІОНАЛЬНА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА: ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇЇ
ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ**

Спеціальність: 08.09.01 – Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Львів – 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті регіональних досліджень НАН України

- Науковий керівник:** доктор економічних наук, професор
Вовканич Степан Йосипович,
Інститут регіональних досліджень НАН України,
провідний науковий співробітник
- Офіційні опоненти:** доктор економічних наук, професор
Куценко Віра Іванівна,
Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України,
завідувач відділу
- доктор економічних наук, доцент
Шевчук Любов Теодорівна,
Інститут регіональних досліджень НАН України,
завідувач відділу
- Провідна установа:** Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економіки
України, відділ гуманітарної політики, людського розвитку і
споживчого ринку, м. Київ

Захист відбудеться "26" квітня 2006 року о 14³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради ДЗ5.154.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук в Інституті регіональних досліджень НАН України за адресою: 79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту регіональних досліджень НАН України за адресою: 79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

Автореферат розісланий "24" березня 2006 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат економічних наук

В.І. Жовтанецький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Здійснення ефективної соціальної політики полягає, насамперед, в усвідомленні суспільством пріоритетності вирішення соціальних проблем, що знайшло відображення у прийнятті низки важливих документів, котрі створюють відповідну нормативно-правову базу, актуалізують доцільність розроблення ефективного механізму реалізації основних напрямів соціальної політики, а також впровадження у практику управління системи державних соціальних стандартів та гарантій.

Це активізує становлення в Україні регіональної соціальної політики, прискорює практичні кроки у напрямку децентралізації функцій виконавчої влади, делегування значної її частини регіонам, розширення їх самостійності та відповідальності за стан справ у соціальній сфері.

Проте, незважаючи на зусилля, що прикладаються законодавчою та виконавчою владою для удосконалення регіональної політики, диференціація регіонів за показниками соціально-економічного розвитку не зменшується, а за деякими з них – рівнем зайнятості та безробіття, розривом у доходах, забезпеченістю населення соціальними послугами посилюється. Зазначені тенденції значною мірою є наслідком недостатньої ефективності регіональної соціальної політики і засвідчують необхідність удосконалення методів управління нею.

Однією з передумов усунення наявної суперечності між усвідомленням необхідності пошуку ефективних шляхів реалізації державної соціальної політики та недостатністю наукового обґрунтування стратегії суспільних перетворень в Україні є теоретичне опрацювання відповідної моделі регіональної соціальної політики як важливої компоненти системи державної соціальної політики.

Теоретико-методологічні основи, на яких ґрунтується дисертаційне дослідження, закладені, зокрема, у працях фундаторів інституціонального соціального напрямку економічної теорії, насамперед, таких як Р.Арон, Д.Белл, Дж.Гелбрейт, Є.Масуд, Дж.Нейсбіт, У.Ростоу, Е.Тофлер та інші. Теоретичне обґрунтування сутності соціальної політики, її цілей та завдань знаходимо в роботах американських авторів Р.Грінстейна, П.Орсага, Т.Дж.Томпсона. Німецькі вчені Г.Беккер, Т.Майєр, В.Ханеш, британські Д.Джонсон, А.Ларсон, Т.Хервей досліджують ці проблеми у контексті глобалізаційних процесів та з урахуванням національних особливостей побудови і функціонування соціальної держави. Глобальна соціальна політика є предметом аналізу канадських науковців Б.Дікона, П.Стабса, М.Халса. Дослідженню змісту і ролі соціальної політики у розвитку суспільства та окремого індивіда, аналізові її структурних компонентів і механізмів реалізації присвячені роботи російських вчених Л.Берестової, В.Бобкова, Т.Богатирьової, Н.Волгіна, А.Котляра, В.Левашова, Б.Ракітського, В.Роїка та інших.

Стрімке зростання інтересу до соціальної проблематики, а також до проблем регіональної

соціальної політики відзначається за останнє десятиліття в українському науковому середовищі. Важливим напрямом досліджень у відповідних галузях було визначення наукових основ державної регіональної політики, обґрунтування її концептуальних засад та інформаційного забезпечення. Вагомий внесок у цю справу зроблено П.Беленьким, І.Бондар, С.Вовканичем, В.Геєцем, М.Долішнім, С.Злупком, В.Куценко, Е.Лібановою, О.Палієм, С.Пирожковим, Я.Побурком, В.Симоненком, В.Скуратівським та ін. Водночас із визначенням науково-теоретичних основ регіональної соціальної політики українські науковці вели активне дослідження принципів та шляхів реалізації окремих напрямків і завдань цієї політики. Так, багато дослідників аналізували процес становлення регіональних ринків праці, методи та шляхи регулювання зайнятості та зниження рівня безробіття в регіонах (Є.Бойко, М.Долішній, Ю.Краснов, У.Садова, Л.Семів, Л.Шевчук та ін.), досліджували демографічні та міграційні процеси в регіонах (Н.Микула, С.Цапок), проблеми соціального захисту населення у загальнодержавному і регіональному контексті (В.Бідак, Н.Борецька, П.Шевчук). Важливим напрямом регіональних досліджень є також аналіз та узагальнення досвіду регіональної соціальної політики, накопиченого у країнах Європи та СНД (Є.Кіш, А.Мельник, В. Приймак, Н.Чухрай, Х.Шульга, Н.Юрчак та ін.).

Водночас, незаперечними є необхідність поглиблення теоретичних уявлень про модель регіональної соціальної політики, адекватну завданням та особливостям трансформаційного процесу в Україні; обґрунтування та встановлення взаємозв'язку цілей соціального розвитку територій; подолання обмеженості концептуального бачення сутності, змістовної наповненості й особливостей функціонування на регіональному рівні механізму управління соціальним розвитком територій; розробки принципів і засобів інформатизації та організаційно-методичного забезпечення системи регіональної соціальної політики.

З огляду на це, гострою проблемою є з'ясування відповідності реальної регіональної соціальної політики об'єктивним потребам соціального розвитку територій, завданням забезпечення у нових умовах господарювання ефективного управління соціальним розвитком.

Актуальність та наукова значущість окреслених проблем зумовили вибір теми дисертаційної роботи, визначили предмет і об'єкт, мету і конкретні завдання дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з науково-дослідними роботами та програмами, що виконувались у 2000-2005 рр. за участю автора в Інституті регіональних досліджень НАН України згідно з координаційним планом НАН України з пріоритетних напрямів, а саме: "Теоретичні основи регіональної політики" (№ держреєстрації 0197U002572), "Механізм реалізації регіональної політики в умовах формування національної економіки" (№ держреєстрації 0100U002572), "Моделі регіональної соціально-економічної політики: концептуальні підходи до формування та методи реалізації" (№ держреєстрації 0102U000425).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є поглиблення теоретико-методологічних засад формування регіональної соціальної політики як невід’ємної компоненти системи державної соціальної політики, розкриття реальних тенденцій, суперечностей і перспектив регіонального соціально-економічного розвитку, окреслення основних напрямків удосконалення регіональної соціальної політики та підвищення її ефективності шляхом покращення її інформаційно-аналітичного забезпечення.

Досягнення поставленої мети передбачало вирішення наступних завдань:

- здійснити порівняльний аналіз існуючих моделей соціальної політики у розвинених країнах з ринковою економікою, з’ясувати особливості перехідної моделі соціальної політики у сучасній Україні, обґрунтувати її завдання та пріоритети;
- проаналізувати наукові концепції регіональної соціальної політики як важливої компоненти системи державної соціальної політики;
- визначити основні напрямки застосування системного підходу до дослідження складових соціальної політики та засади моделювання процесу активізації регіональної соціальної політики;
- узагальнити існуючий досвід діагностики соціального розвитку територій, обґрунтувати принципи побудови та склад системи статистичних показників для оцінювання рівня соціального розвитку територій;
- розробити метод обрахунку інтегрального показника, придатного для цілей регіональної соціальної політики, а саме - для визначення рейтингу територій за рівнем соціально-економічного розвитку з метою об’єктивно обґрунтованого розподілу ресурсів для ліквідації (зменшення) диспропорцій у цьому розвитку;
- аргументувати можливість використання системи суб’єктивних індикаторів самопочуття населення територій для уточнення пріоритетних цілей регіональної соціальної політики;
- запропонувати методичні підходи до розробки територіальної моніторингової системи як інструмента регіональної соціальної політики, зокрема, побудови індикативної моделі територіального соціального моніторингу;
- обґрунтувати необхідність створення, а також принципи функціонування територіального соціального моніторингу, запропонувати інформаційне забезпечення ефективної співпраці між владою, підприємницькими структурами, що діють на даній території, та громадськістю у процесі формування і реалізації регіональної соціальної політики.

Об’єкт і предмет дослідження. Об’єктом дослідження є соціальна сфера життєдіяльності населення регіону, предметом дослідження - процеси інформаційно-аналітичного забезпечення формування і реалізації регіональної соціальної політики в контексті становлення і розвитку

територіальних спільнот.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дисертаційної роботи складають методи фундаментальної та загальнонаукової методології пізнання соціально-економічних процесів. Використовувались методи системного, структурного, порівняльного, економіко-статистичного, соціологічного аналізу. Інформаційною базою дисертації слугують офіційні статистичні дані, матеріали урядових моніторинрів показників соціального розвитку регіонів, законодавчі та нормативні акти Верховної Ради України й Уряду України, результати математично-статистичного аналізу та соціологічних досліджень.

Наукова новизна одержаних результатів. Відповідно до мети дисертаційної роботи, наукові результати, що одержані автором і складають предмет захисту, полягають у наступному:

вперше:

- запропоновано індикативну модель територіального соціального моніторингу, сформовану на основі системи показників оцінки рівня і тенденцій соціально-економічного розвитку регіону;
- запропоновані підходи до організації інформаційного та функціонального забезпечення територіального соціального моніторингу у структурі агентств регіонального розвитку, з урахуванням вимог щодо налагодження партнерської взаємодії між владою, бізнесом та громадськістю з метою ефективного управління соціальним розвитком територій;

удосконалено:

- визначення поняття соціальної політики як системи заходів і дій, спрямованих на реалізацію об'єктивно зумовлених цілей та завдань державних органів, що реалізуються на основі програм соціального розвитку і здійснюються за допомогою засобів та механізмів перерозподілу доходів, ресурсів та послуг на принципах соціальної справедливості та суспільної солідарності;
- підходи до розробки цілереалізуючої системи територіального соціального моніторингу як інструмента формування стратегії регіональної соціальної політики, соціального прогнозування, а також підготовки програм соціального розвитку територій, ліквідації диспропорцій у їх рівнях;
- розрахунок інтегрального показника соціального розвитку для визначення територій, які потребують посиленої уваги з боку суб'єктів регіональної соціальної політики з метою концентрації необхідних ресурсів, а також для оцінки тенденцій і перспектив розвитку;

отримали подальший розвиток:

- концептуальні засади та прикладні аспекти удосконалення регіональної соціальної політики як складової державної соціальної політики, насамперед, шляхом формування інформаційної підсистеми забезпечення реалізації її цілей та завдань, спрямованих на досягнення динамічного, збалансованого соціального розвитку регіонів;

– методика діагностики рівня соціального розвитку територій, зокрема, через розробку принципів побудови системи діагностичних показників та визначення їх конкретного складу з урахуванням багатоаспектності цього розвитку.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення, винесені на захист, спрямовані на підвищення наукового рівня управління соціально-економічним розвитком регіонів і містять конкретні методичні та прикладні рекомендації щодо інформаційного забезпечення регіональної соціальної політики. Сформульовані рекомендації та пропозиції дозволяють забезпечити інформаційний супровід регіональних соціально-економічних реформ та можуть бути використані у діяльності державних адміністрацій регіонального рівня й органів місцевого самоврядування при розподілі бюджетних ресурсів між територіями, для визначення найбільш гострих соціальних проблем територій, розв'язання яких вимагає концентрації грошових, матеріальних, інформаційних та інших видів ресурсів, налагодження ефективного контролю за їх використанням.

Окремі методичні положення та практичні результати роботи використані Головним управлінням економіки Львівської облдержадміністрації при визначенні пріоритетів у розподілі ресурсів соціального розвитку, при підготовці системи показників моніторингу соціально-економічного розвитку області до 2015 року, а також формуванні відповідних щорічних програм (довідка № 60-60-1-572 від 21.02.2006 р.). Результати, висновки та рекомендації дисертації можуть бути також використані регіональними органами статистики для запровадження більш надійних методів статистичного обліку та нормативно-цільового прогнозування змін у соціальній сфері.

Матеріали дисертаційного дослідження застосовані у навчальному процесі як складова курсу лекцій з дисциплін, що охоплюють проблеми соціальної політики та регіональної політики, котрі викладаються у Львівському регіональному інституті державного управління Національної Академії державного управління при Президентіві України.

Особистий внесок здобувача. Усі наукові результати, що викладені у дисертаційному дослідженні і винесені на захист, отримані автором одноосібно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використано лише ті ідеї та положення, які є результатом особистих досліджень автора.

Апробація результатів дослідження. Матеріали виконаного дослідження апробовані в наукових доповідях на всеукраїнських та міжнародних конференціях, у наукових статтях. Зокрема, результати дисертації доповідались на: Всеукраїнській конференції „Влада і громадськість: співпраця у прийнятті рішень” (м. Київ, травень 2001 р.), Міжнародній науково-практичній конференції „Соціал-демократія і соціальна політика: європейській досвід і українські перспек-

тиви” (м. Київ, листопад 2003 р.), на Всеукраїнських науково-практичних конференціях: „Регіональні проблеми зайнятості і ринку праці” (м. Тернопіль, травень 2004 р.), „Політика демографічного розвитку: сучасний стан та її перспективи в Західному регіоні України” (м. Моршин, Львівська обл., грудень 2005 р.).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано п’ять наукових праць, що відображають основний зміст дисертаційної роботи, загальним обсягом 6,1 д.а. (у т.ч. у фахових виданнях 3 праці, загальним обсягом 2,3 д.а.), з яких особисто автору належить 5,55 д.а.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дисертації складає 239 сторінок комп’ютерного тексту, включає 15 таблиць, 14 рисунків, 10 додатків на 41 сторінці. Список використаних джерел нараховує 165 найменувань на 13 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі розкрито актуальність теми, сформульовано мету і задачі дослідження, обґрунтовано наукову новизну, виділено особистий внесок дисертанта в наукові результати, їх теоретичну та практичну значущість.

У першому розділі „**Теоретичні засади регіональної соціальної політики**” здійснено узагальнення концептуальних підходів до обґрунтування принципів і механізмів формування та реалізації регіональної соціальної політики як складової державної соціальної політики. Відзначається, що попри надзвичайну актуальність та достатню глибину теоретичного осмислення цього феномену, у вітчизняній науковій літературі недостатньо представлені праці з проблем прикладного моделювання соціальної політики. Значною мірою це зумовлено тим, що в умовах ринкових трансформацій, з притаманними їм роздержавленням та приватизацією, розвитком підприємництва, структурною перебудовою регіонального господарського комплексу тощо, соціальні проблеми як у суспільній практиці, так і в теорії отримали статус „соціальних наслідків” реформування, а це апіорі передбачає розгляд їх у якості похідних від регіональних економічних процесів. За такого підходу до регіональної соціальної політики як важливої, але не пріоритетної компоненти державної регіональної політики відбулося певне зміщення акцентів у розумінні її змістовних та структурно-функціональних характеристик.

Вивчення робіт вітчизняних та зарубіжних авторів з проблем сучасної соціальної політики дозволило зробити висновок про недостатність наявного інструментарію теоретико-методологічного та прикладного аналізу соціальної політики як складного, багатоаспектного та багаторівневого явища.

На думку автора, зміст поняття „соціальна політика” найповніше розкривається через систему заходів і дій з реалізації об’єктивно зумовлених цілей та завдань державних органів, що

здійснюються на основі програм соціального розвитку та соціального захисту населення за допомогою засобів та механізмів перерозподілу доходів, ресурсів та послуг на принципах соціальної справедливості та суспільної солідарності.

З урахуванням необхідності дотримання вимог основних законів соціального розвитку, а також засад цілісності, рівноваги та ієрархічності, продиктованих системним підходом до аналізу соціальних явищ, автором обґрунтовано потрактування соціальної політики як комплексу цілей та завдань державної влади з управління соціальним розвитком, визначена її головна мета, сформульовані провідні принципи реалізації (комплексності; органічної єдності розв'язання задач соціального розвитку і соціального захисту; вирівнювання рівня соціального розвитку різноманітних об'єктів соціальної політики; пріоритетності соціальних цілей та ін).

На підставі аналітичного огляду моделей соціальної політики у країнах з розвинутою ринковою економікою запропоновано їх класифікацію, яка базується на методологічних засадах типологізації сучасних економічних систем, і суть якої полягає у комплексному врахуванні того чи іншого ступеня участі у здійсненні цієї політики з боку держави, інститутів громадянського суспільства, окремих громад, а також особливостей функції перерозподілу соціальних благ. Узагальнено світові, зокрема європейські тенденції, з якими необхідно узгодити загальнонаціональну модель становлення соціальної політики в державі та її регіонах з метою посилення громадянських важелів її реалізації а також надання ринковим перетворенням соціогуманістичної спрямованості.

Інваріантність практичної реалізації моделі соціальної політики зумовлюється як зовнішніми (тип соціально-економічної системи, модель ринкової економіки, особливості суспільної свідомості та культурних традицій народу), так і внутрішніми чинниками - характером зв'язків між підсистемами та структурними елементами соціальної політики, які зумовлюють пріоритетність її завдань; змістом та обсягом соціальних програм; структурою та функціями суб'єктів соціальної політики, особливостями механізму її реалізації та джерелами фінансування.

Якісні зрушення в економіці, що відбулися внаслідок системної трансформації українського суспільства упродовж останнього десятиліття, зумовили необхідність відмови від патерналізму і формування принципово нових суспільно-економічних відносин, які б відповідали вимогам побудови соціальної держави. Запроваджувана модель соціальної політики має передбачувати, по-перше, поступовий перехід від державної системи соціального забезпечення до традиційної для ринкової економіки системи соціального захисту, що базується переважно на страховій основі, а також адресній соціальній допомозі для малозабезпечених верств населення, по-друге, формування ринку соціальних послуг та прискорений розвиток тих із них, що пов'язані з вирішенням найгостріших соціальних проблем. Реалізація цього двоєдиного завдання і становить зміст соціальної політики перехідного періоду.

Аналіз стану справ у соціальній сфері як на загальнонаціональному так і регіональному рівнях,

вивчення особливостей перехідної моделі соціальної політики в Україні та її нормативно-правового забезпечення дозволили сформулювати головні передумови забезпечення її ефективності, до яких належать: мотивація органів управління до вирішення пріоритетних соціально-економічних питань; удосконалення відповідної законодавчої бази з посиленням правових засад здійснення державної соціальної політики; концептуальна обґрунтованість конкретних соціальних завдань, шляхів та напрямів їх розв'язання; створення економічного підґрунтя, зокрема, накопичення матеріальних ресурсів, необхідних для втілення у життя державних соціальних програм.

Результати оцінки існуючих підходів до визначення сутності регіональної соціальної політики вказують на важливість розгляду її у двох напрямках: як складової державної соціальної політики та як власної соціальної політики регіонів. У першому напрямі, це впорядкована на основі балансу загальнодержавних та регіональних цілей та завдань діяльність її суб'єктів, що реалізується відповідно до програм соціального розвитку та соціального захисту населення регіону за допомогою засобів та механізмів перерозподілу доходів, ресурсів і послуг з метою усунення регіональних диспропорцій та забезпечення динамічного, збалансованого соціального розвитку регіонів у контексті реалізації єдиної державної стратегії соціальної політики. Власне регіональна соціальна політика (соціальна політика регіонів) - це сукупність цілей та завдань діяльності її суб'єктів, спрямованої на забезпечення динамічного та пропорційного соціального розвитку територій (адміністративних одиниць регіону), а також механізмів реалізації цих завдань з використанням державних і місцевих ресурсів та засобів реалізації.

На думку автора, регіональна соціальна політика як складова відповідної загальнонаціональної системи орієнтується на формування суспільства рівних можливостей як на єдину стратегічну мету, а також на вищі соціальні цінності в контексті соціогуманістичної перспективи розвитку суспільства й особистості. Водночас, вона повинна враховувати особливості соціальних потреб та інтересів населення конкретного регіону, що зумовлює певні відмінності у регіональних пріоритетах, при реалізації яких слід зважати на необхідність гармонізації відносин між регіонами та загалом у державі.

Однак, як підтвердив аналіз, продовжують виявлятися диспропорції соціального розвитку регіонів за окремими показниками. Саме тому зменшення та поступове подолання регіональних соціальних диспропорцій належить до ключових завдань сучасної регіональної соціальної політики держави, оскільки їх збереження створює певну напругу між регіонами, сприяє закріпленню соціальної диференціації населення, посиленню регіональних відмінностей та суспільно-політичної автаркії.

Розв'язання зазначених проблем тісно пов'язане з необхідністю удосконалення механізмів формування та реалізації регіональної соціальної політики, налагодження чіткого контролю за її результатами та наслідками, що, у свою чергу, вимагає суттєвого покращення відповідної системи

інформаційного та організаційного забезпечення.

У другому розділі „Аналіз та оцінка показників соціально-економічного розвитку регіону в структурі соціальної політики” узагальнено принципи побудови та склад системи показників для діагностики соціального розвитку територій. Проблеми оцінки та аналізу рівня соціального розвитку територій пов’язані з певними методологічними й методичними труднощами. Насамперед, це відбір показників та пошук інструментарію для вимірювання, а також забезпечення інформації у достатньому обсязі, потрібної якості. Як показало дослідження, еволюція науково-практичних підходів до визначення мети та вимірювання рівня соціального розвитку у контексті завдань формування та реалізації соціальної політики відбувалася поетапно, починаючи з 40-х років ХХ століття, коли домінуючою була ідея щодо оцінки динамічності соціального розвитку через зростання матеріального благополуччя, для чого використовувалися макроекономічні, головним чином, вартісні показники. Розуміння того, що підвищення матеріального благополуччя не може бути головною та єдиною метою розвитку, а є радше інструментом створення кращих умов життєдіяльності людей, спричинило введення у практику оцінювання невартісних індикаторів якості життя. Для їх отримання використовувались методи шкалування та агрегування інформації. Наступним етапом побудови агрегованих характеристик якості життя є використання суб’єктивних індикаторів, тобто тієї частини соціальної інформації, яка отримується завдяки спеціально організованим опитуванням населення щодо задоволеності ситуацією його життєдіяльності.

На підставі методичних підходів, що застосовуються у сучасній практиці вимірювання, аналізу та оцінювання індикаторів соціального розвитку територій як багатоаспектного явища, автором обґрунтовані принципи побудови (оптимальності, відповідності цілям та завданням соціальної політики, комплексності та репрезентативності), а також склад системи статистичних показників. Структура системи та її наповнення базуються на вичленуванні наступних блоків факторів: соціально-демографічний; соціально-трудоий; блок матеріального забезпечення в грошовому і натуральному виразі з диференціацією за групами та типами сімей; блоки освітньо-кваліфікаційних, охороноздоровчих, екологічних, ряду інших чинників, що формують і підтримують людський капітал з урахуванням граничних значень рівня та якості життя населення.

Одним з головних завдань сучасної соціальної політики є усунення диспропорцій у розвитку регіонів, вирівнювання відмінностей та забезпечення зростаючих стандартів якості життя населення, незалежно від місця його проживання. Дослідження показало, що окремі регіони України суттєво відрізняються за соціально-економічними показниками, причому, як свідчить аналіз, ці відмінності посилюються. Розрив у сукупних грошових доходах на душу населення між окремими областями у 2001 році становив 8 разів (м. Київ – 8199,8 грн., Чернівецька обл. – 1023,6 грн.), а розмах варіації даного показника (за його середнього значення по країні у 2247 грн.) сягав

319 відсотків, у той час як за міжнародними стандартами він не повинен перевищувати 20 відсотків. Попри певну стабілізацію ситуації на ринку праці, у низці регіонів вона залишається складною. Найбільш напруженою ситуація була у західних областях у 2003 році, коли навантаження на одне вільне робоче місце становило від 12 до 21 особи, що 1,5-2,6 разу вище за середній показник.

Отже, актуальним є завдання мінімізації, а відтак ліквідації регіональних диспропорцій. Оскільки поглиблення розриву між рівнями розвитку окремих територій у складі держави чи регіону створює загрозу їх стабільному розвитку, національній безпеці держави в цілому, необхідним є пошук методів для забезпечення диференційованого підходу у реалізації регіональної соціальної політики.

Починаючи з 1996 року, оцінка регіональних диспропорцій здійснюється на підставі показника ВДВ, розрахованого за міжнародними стандартами національних рахунків ООН. Для визначення рейтингу регіонів за рівнем життя Держкомстат України пропонує використання інтегрального композиційного індексу, побудованого з врахуванням 11 блоків показників, які характеризують різні аспекти досягнутого рівня, а також тенденції розвитку людського потенціалу. Міністерство економіки України здійснює оцінку соціального розвитку за допомогою сукупності показників, до складу яких включені: чисельність населення, наявні грошові доходи громадян, номінальна та реальна заробітна плата, чисельність громадян зі статусом безробітних та ряд інших. Однак, методика рейтингової оцінки розвитку регіонів за наведеною системою потребує удосконалення, зокрема подолання механічного змішування соціальних та техніко-економічних показників.

Автор дійшов висновку, що з метою реалізації принципу вирівнювання соціального розвитку територій побудова системи відповідних показників повинна завершуватися узагальнюючим показником, який би забезпечував методологічну єдність окремих складових системи і однозначну оцінку рівня та динаміки соціальних процесів. Методика побудови узагальнюючого показника повинна відображати сутність і найважливіші сторони власне територіального розвитку. З урахуванням практичних потреб регіональної соціальної політики, запропоновано використовувати інтегральний показник, конструювання якого базується на визначенні та кількісній оцінці факторів-ознак регіонального типу, ранжуванні за показниками кожної ознаки та об'єднанні у характерні групи з присвоєнням номерів-балів, подальшим встановленням пріоритетів за загальною сумою балів, що є підставою для виділення типологічних груп. Інтегральна оцінка рівня розвитку територій (рейтинг встановлюється методом головних компонент факторного аналізу) виступає визначальним критерієм при прийнятті рішення щодо підтримки конкретних адміністративних одиниць чи регіону в цілому.

У діючій практиці соціального управління наразі відсутній уніфікований підхід до оцінювання рівня розвитку територій. Для визначення пріоритетів у наданні їм державної підтримки використовуються різноманітні показники, причому інформаційною базою для їх визначення є

здебільшого статистичні дані. Водночас має місце недостатнє врахування для комплексної оцінки розвитку територій також суб'єктивних індикаторів, що знижує рівень обґрунтованості та звужує цільову спрямованість відповідних програмних рішень.

В роботі обґрунтовано визначення пріоритетів регіональної соціальної політики на підставі як об'єктивних, так і суб'єктивних оцінок її ефективності. У контексті задач дисертаційного дослідження останні відіграють роль соціальних індикаторів. До числа цих індикаторів віднесено такі суб'єктивні показники, як ступінь задоволеності життям у цілому та окремими аспектами своєї життєвої ситуації, бачення життєвої перспективи, можливостей самореалізації та розкриття індивідуального творчого потенціалу тощо, які у сукупності визначають соціальне самопочуття людини. Простежування змін у соціальному самопочутті населення набуває особливого значення за умов економічного зростання, коли актуалізується проблема вибору соціальних пріоритетів, створюються умови не декларованого, а дійсного посилення соціальної спрямованості реформ, а відтак суттєвого розширення їх соціальної бази.

Для перевірки гіпотези щодо можливості використання суб'єктивних індикаторів для визначення пріоритетів регіональної соціальної політики автором у 2001-2004 роках проведено соціологічне дослідження за репрезентативною квотно-пропорційною вибіркою серед дорослого населення Львівської області (1097 осіб). У ранжованому переліку проблем, які найбільше хвилювали респондентів на час опитування, найгострішими, за їх оцінкою, виявились наступні: високий рівень злочинності – 61,8%; відсутність прийнятної роботи – 61,2%; злидні, соціальна незахищеність – 59,6%; зростання цін на товари та послуги – 54,1%; недоступність якісних медичних послуг – 49,5%. На основі результатів опитування визначено систему індикаторів соціального самопочуття, що, відповідно до завдань дослідження, дозволило здійснити регіональні співставлення й ранжування актуальних соціальних проблем, оцінити рівень соціальної напруги у регіоні, виявити найбільш характерні форми соціальної патології, перевірити ефективність соціальної допомоги, визначити пріоритети регіональної соціальної політики з прив'язкою до конкретних суб'єктів програм.

У *третьому розділі* „**Територіальний соціальний моніторинг як складова інформаційного забезпечення регіональної соціальної політики**” розглянуто особливості розробки і функціонування територіальних моніторингових систем та окреслено концептуальні засади територіального соціального моніторингу, котрі відбивають вимоги щодо безперервності, цільової спрямованості і конкретності спостереження за перебігом соціальних процесів, а також максимального і якісного задоволення інформаційних запитів суб'єктів регіональної соціальної політики. Сутність запропонованого моніторингу полягає у систематичному простежуванні перебігу процесів соціального розвитку території, фіксації його параметрів у системі об'єктивних та суб'єктивних показників, побудові їх динамічних рядів з виходом на узагальнюючі показники,

що забезпечує можливість аналізу головних тенденцій соціального розвитку, прогнозування перспективних напрямків регіональної соціальної політики та внесення обґрунтованих коректив у практику соціально-економічних перетворень. За такого підходу суб'єкти регіональної соціальної політики отримують завдяки моніторингу можливість обґрунтовано встановлювати на своїй території пріоритети соціального розвитку, визначати найбільш гострі соціальні проблеми, знаходити засоби та ресурси для їх розв'язання.

Територіальний соціальний моніторинг складається з підсистем, найважливішими серед яких є: акумулювання та обробка інформації; аналіз та візуалізація результуючої інформації; діагностика, оцінювання та прогнозування змін стану об'єкту; виявлення відхилень від прогнозованого стану, фіксація змін та їх наслідків; розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо реалізації відповідних управлінських впливів; оцінка ефективності реалізованих заходів.

Концептуальною основою системи територіального соціального моніторингу стала індикативна модель, яка інтегрує інформацію про рівень розвитку регіону з врахуванням його багатоцільового характеру, що зумовило необхідність побудови дерева цілей моделі соціального розвитку територій (рис. 1) та визначення системи індикаторів їх досягнення. Інформаційна база для моніторингу формувалась на підставі даних регіональних органів державної статистики, а також матеріалів спеціальних статистичних і соціологічних досліджень. Визначення сукупності показників моніторингу для побудови динамічних рядів та обрахунку інтегрального показника, що використовується для рейтингування територій за рівнем соціального розвитку, обмежувалося реальними можливостями регіональної соціальної статистики, удосконалення якої становить одну з найбільш вагомих проблем державного регіонального управління.

Структура та зміст індикативної моделі територіального соціального моніторингу зумовили побудову логічних схеми обробки та аналізу інформації, а також методики їх реалізації з використанням засобів ППП STATISTICA 6.0.

- 1.1. Протидія погіршенню демографічної ситуації
  - 1.1.1. Стимулювання природного приросту населення
  - 1.1.2. Зниження дитячої смертності
  - 1.1.3. Збільшення середньої тривалості життя
- 1.2. Оптимізація міграційних процесів
- 1.3. Стимування процесів зубожіння, різкого майнового розшарування
  - 1.3.1. Зростання реальної ЗП
  - 1.3.2. Ефективна підтримка малозабезпечених категорій населення
  - 1.3.3. Забезпечення дієвого соціального захисту
- 1.4. Покращення житлових умов
- 1.5. Безпека життєдіяльності
- 2.1. Зниження рівня безробіття та його негативних наслідків
  - 2.1.1. Створення нових робочих місць
  - 2.1.2. Навчання та перепідготовка
- 3.1. Підвищення освітнього рівня та кваліфікації населення
- 3.2. Протидія деградації соціальної інфраструктури, а у подальшому – її розвиток
- 3.3. Створення умов для здорового та духовно насиченого життя населення
  - 3.3.1. Забезпечення якісною медичною допомогою незалежно від місця проживання
  - 3.3.2. Забезпечення якісного функціонування освітніх та культурно-освітніх закладів
  - 3.3.3. Підтримка розвитку народної культури
  - 3.3.4. Збереження історико-культурної спадщини

Рис. 1. Дерево цілей соціального розвитку регіону

Для подолання невідповідності між науковими вимогами щодо залучення максимально можливого числа ознак для діагностики, з одного боку, а з другого - потребами суб'єктів регіональної соціальної політики у мінімально достатній для прийняття обґрунтованих рішень інформації, що подається у вигляді, зручному для використання, в моніторинговій системі передбачені широкі можливості візуалізації інформації. Йдеться про подання сукупності показників у тривимірному просторі в розрізі окремих територій, ранжування показників бази даних та їх кластеризацію з ітераційним використанням алгоритмів ієрархічної класифікації територій за показниками соціального розвитку, а також про інтерпретацію результатів моніторингу за допомогою факторного аналізу, визначення репрезентантів груп територій, поглиблене вивчення яких створює можливості для моделювання перспектив соціального розвитку

та їх оцінювання. У запропонованій моделі моніторингу передбачена варіативність засобів та алгоритмів обробки інформації відповідно до запитів споживача.

Апробація запропонованих методичних процедур на прикладі Львівської області дозволила зробити позитивні висновки щодо придатності територіального соціального моніторингу для цілей регіональної соціальної політики в Україні. Запропоновані підходи до організації інформаційного та методичного забезпечення функціонування моніторингу дозволяють реалізувати такі принципи регіональної соціальної політики, як селективність при наданні державної підтримки окремим територіям; концентрація обмежених ресурсів на вирішенні найбільш гострих соціальних проблем; ліквідація диспропорцій у розвитку територій (принцип вирівнювання). Отже запропонована модель дає змогу виявляти території, які вимагають посиленої уваги з боку суб'єктів регіональної соціальної політики, а також найбільш проблемні сегменти сфери соціального забезпечення населення територій.

Комплексний підхід до розв'язання проблеми забезпечення функціонування територіального соціального моніторингу зумовлює необхідність вирішення питання щодо місця моніторингу у структурі управління регіональним соціальним розвитком. Організаційне забезпечення функціонування моніторингу передбачає створення спеціальної служби територіального соціального моніторингу, зокрема визначення її статусу з врахуванням того, що реципієнтами моніторингу, як інструмента підвищення ефективності регіональної соціальної політики, можуть виступати усі суб'єкти цієї політики, різноманітні за функціями та ієрархічним структуруванням. Проведені дослідження підтверджують залежність соціального розвитку територій не лише від діяльності владних інститутів: вони значною мірою зумовлюються характером і ефективністю взаємодії органів влади з територіальними громадами, через їх легітимних представників, котрі, зі становленням громадянського суспільства, все більше трансформуватимуться в дієвих суб'єктів регіональної соціальної політики. Впродовж останніх років важливість залучення територіальних громад до процесу формування та реалізації державної регіональної політики підтверджується низкою програмних та директивних урядових документів.

З урахуванням можливих підходів до вирішення питання про статус служби територіального соціального моніторингу, зроблено висновок щодо її структури, як фінансово та організаційно незалежної від органів влади регіонального рівня, у складі нових для України інститутів регіональної політики – агентств регіонального розвитку, головною метою функціонування яких є сприяння соціально-економічному розвитку територій завдяки налагодженню партнерства між регіональною владою та агентами соціального розвитку регіону. На рис. 2 вказано місце територіального соціального моніторингу в моделі регіональної соціальної політики (РСП).

Аналіз перших практичних результатів діяльності агентств регіонального розвитку засвідчує, що саме вони можуть стати в сучасних умовах ефективною формою співпраці влади, бізнесу й

громадськості у сфері соціальної політики, дієвим засобом здійснення переходу від патерналізму до соціального партнерства, а також використання сучасних технологій розв'язання соціальних проблем. Важливо підкреслити, що саме ці агентства покликані створювати можливість акумулювання інформаційних та інших ресурсів, необхідних для реалізації територіального соціального моніторингу через систему договірних відносин між чинними суб'єктами регіональної політики.

Завдяки функціонуванню у структурі агентств регіонального розвитку системи територіального соціального моніторингу зростатиме ступінь прозорості у роботі органів влади, збільшиться довіра до неї, що само по собі виступає як базова цінність комплексу солідарних суспільних відносин.

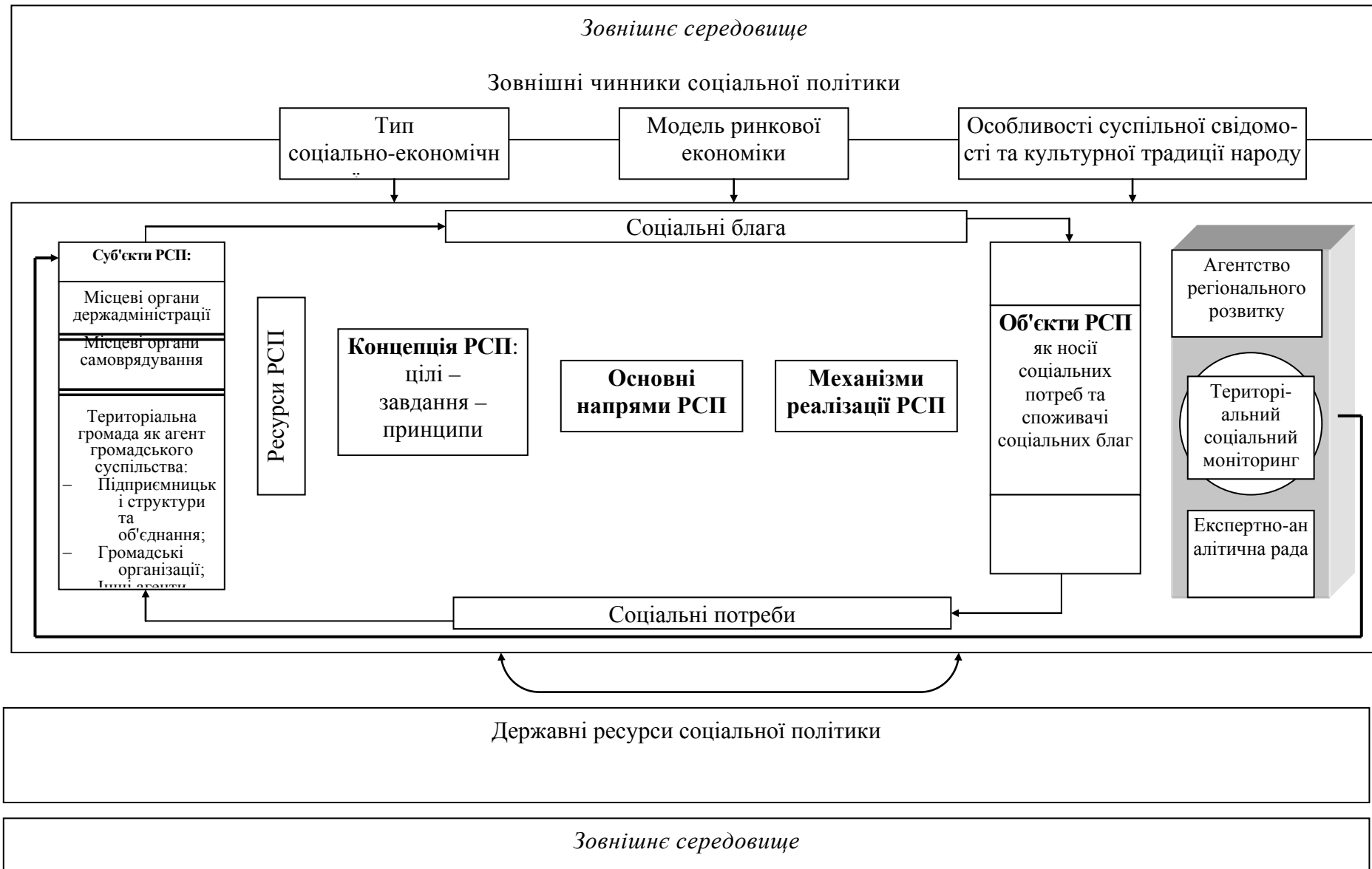

Рис. 2. Місце територіального соціального моніторингу в моделі регіональної соціальної політики

Таким чином, перманентне забезпечення агентств динамічною моніторинговою соціальною інформацією слід розглядати як важливий новаційний інструмент діагностики соціальних проблем територій та засіб вибору адекватних напрямків покращення регіональної соціальної політики.

ВИСНОВКИ

1. Теоретико-методологічне узагальнення змісту і засад соціальної політики дозволяє уточнити її визначення як системи об'єктивно зумовлених цілей та завдань державних органів, що формулюються на основі стратегічних програм соціального розвитку і реалізуються за допомогою засобів та механізмів перерозподілу доходів, ресурсів та послуг на принципах соціальної справедливості та суспільної солідарності.

2. З урахуванням основних законів соціального розвитку, а також вимог системного підходу до дослідження та регулювання соціальних процесів окреслені головна мета та завдання державної соціальної політики, зокрема щодо регіонів, сформульовані провідні її принципи – пріоритетності соціальних цілей і завдань, комплексності та органічної єдності розв'язання задач соціального розвитку і соціального захисту, вирівнювання рівня соціального розвитку територій та ін.

3. Сутність регіональної соціальної політики виявляється у двох її аспектах: як складової державної соціальної політики та як власне соціальної політики регіонів. У першому - це процес реалізації збалансованих між собою загальнодержавних та регіональних цілей і завдань, що складають програми соціального розвитку та соціального захисту населення регіонів; у другому аспекті це процес здійснення сукупності локальних цілей та завдань, спрямованих на динамічне та пропорційне вирішення проблем соціального захисту населення та соціального розвитку окремих територій (адміністративних одиниць) регіону через механізми реалізації цих завдань на основі використання як державних так і власних ресурсів та засобів.

4. Недостатня ефективність управління сучасною регіональною соціальною політикою в Україні зумовлена, зокрема, недосконалістю її наукового та нормативно-правового забезпечення, а також відсутністю чіткої системи контролю за результатами та наслідками її реалізації. Розв'язання зазначених проблем вимагає суттєвого покращення відповідних організаційних механізмів та інформаційно-аналітичної бази.

5. Складність відбору інформації, необхідної для оптимізації управління соціальними процесами, спричиняє потребу окреслення адекватної системи показників та розробки інструментарію їх вимірювання. При конструюванні конкретного складу системи статистичних показників слід враховувати багатоаспектність соціального розвитку регіону та окремих його територій, що вимагає вичленування інтегрального показника соціального розвитку для ранжування пріоритетності територій-об'єктів регіональної соціальної політики з метою

першочергового спрямування відповідних ресурсів. Підвищення інформативності інтегрального показника соціального розвитку територій досягається шляхом паралельного застосування як об'єктивних статистичних показників, так і суб'єктивних індикаторів соціального самопочуття населення територіальної громади.

6. В умовах посилення інформаційно-знаннєвого вектора розвитку сучасного суспільства повноцінне інформаційно-аналітичне забезпечення регіональної соціальної політики повинно базуватись на формалізованій системі територіального соціального моніторингу, сутність котрого полягає у систематичному відстежуванні перебігу соціальних процесів в регіоні (його територіях), фіксації актуальних параметрів соціальної ситуації у системі об'єктивних та суб'єктивних показників, побудові їх динамічних рядів з виходом на узагальнюючі характеристики.

7. Концептуальною основою територіального соціального моніторингу стала його індикативна модель, яка будується на основі інтеграції сукупності показників оцінки рівня і динаміки соціально-економічного розвитку регіону з урахуванням множинності та ієрархії його цілей (дерева цілей) і дозволяє визначати систему індикаторів їх досягнення. Таким чином, інформаційно забезпечується можливість об'єктивування головних тенденцій соціального розвитку, а також визначення найбільш актуальних і перспективних напрямків регіональної соціальної політики з метою внесення обґрунтованих коректив у практику соціально-економічних перетворень на відповідному територіальному рівні.

8. Організаційне забезпечення функціонування моніторингової системи (локального та загальнодержавного рівнів) передбачає створення в регіонах спеціальних моніторингових служб соціального розвитку. Оскільки потенційними реципієнтами моніторингової інформації можуть виступати усі суб'єкти регіональної соціальної політики, статус даних служб повинен передбачати їх фінансову та інституційну незалежність від органів влади регіонального рівня. Тому доцільним є введення цих служб до складу мережі територіальних агентств регіонального розвитку, що сприятиме реалізації їх головної мети – оптимізації соціально-економічного розвитку територій через налагодження прозорого партнерства і солідарних відносин між регіональною владою та іншими чинними суб'єктами соціальних процесів. Отже, запровадження даної організаційної структури накреслює інноваційний підхід до розробки інформаційно-аналітичного механізму вдосконалення регіональної соціальної політики.

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Барсуков А.В. Принципи побудови та особливості реалізації регіональної соціальної політики в Україні. // Регіональна економіка. – 2003. - №1 – С. 190-194.

2. Барсуков А.В. Динаміка соціального самопочуття львів'ян та актуальні проблеми регіональної соціальної політики. // Регіональна економіка. – 2004. - №1 – С. 217-224.
3. Барсуков А.В. Соціальна політика країн ЄС. // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. Вип. 2 (45) / НДЕІ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України – 2005. – С. 49-54.
4. Барсуков А.В. Інформаційне забезпечення формування та реалізації регіональної соціальної політики в Україні. Препр. // НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2004. – 64 с.
5. Барсуков А.В. Мельникова Н.В. Обґрунтування системного підходу до аналізу поняття "соціальна політика". // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / Філософія. Політологія. – 2004. - № 63-65 – С. 56-60.

АНОТАЦІЯ

Барсуков А.В. Регіональна соціальна політика: інформаційне забезпечення її формування та реалізації. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.09.01 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. – Інститут регіональних досліджень НАН України, Львів, 2006.

У дисертації узагальнені теоретико-методологічні основи і сутність регіональної соціальної політики, принципи і механізми її формування та реалізації в контексті ринкових перетворень економіки. Визначені основні вектори і методичні засади підвищення ефективності соціальної політики з урахуванням завдань територіального управління та його специфіки. Проаналізовано існуючі підходи до діагностики соціального розвитку територій, обґрунтовано засади побудови та склад системи індикаторів для оцінювання рівня соціального розвитку, а також методику обрахунку інтегрального показника, придатного для цілей регіональної соціальної політики.

Сформульована концепція та висвітлено зміст територіальної системи соціального моніторингу, розроблена її інформаційно-аналітична база. Накреслено організаційні умови та практичні заходи щодо застосування даного моніторингу для визначення пріоритетних напрямків і актуальних задач удосконалення регіональної соціальної політики.

Ключові слова: регіональна соціальна політика, індикатори соціального розвитку, інформаційне забезпечення, територіальний соціальний моніторинг.

АННОТАЦИЯ

Барсуков А.В. Региональная социальная политика: информационное обеспечение ее

формирования и реализации. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата экономических наук по специальности 08.09.01 – демография, экономика труда, социальная экономика и политика. – Институт региональных исследований НАН Украины, Львов, 2006.

В диссертации изложены теоретико-методологические основы и сущность региональной социальной политики, принципы и механизмы ее формирования и реализации в контексте рыночных преобразований экономики. Определены основные векторы и средства повышения эффективности социальной политики современного государства с учетом задач и условий территориального управления.

Предложен принцип разграничения сущности и содержания региональной социальной политики в двух аспектах: в широком общегосударственном, как процесса реализации сбалансированных между собой государственных и региональных целей и задач, составляющих программы социального развития и социальной защиты населения регионов, и узком, как процесса осуществления совокупности локальных целей и задач, направленных на динамическое и пропорциональное разрешение проблем социальной защиты населения и социального развития отдельных территорий (административных единиц) региона за счет использования механизмов реализации средств консолидированного бюджета, межбюджетных трансфертов, а также собственных ресурсов.

Обобщены действующие способы диагностики уровня социального развития территорий, рассмотрены методы построения и состав системы социально-экономических показателей. Произведен их анализ, осуществлена комплексная оценка для реализации принципа выравнивания базисных условий развития.

Обоснована методика конструирования интегрального показателя социального развития, используемого для ранжирования территорий с целью выделения приоритетных направлений и объектов региональной социальной политики. Предложен методический прием повышения информативности интегрального показателя социального развития путем дополнения объективных статистических показателей субъективными индикаторами социального самочувствия населения.

Изложены подходы к формированию территориальной системы социального мониторинга, раскрыто ее содержание, а также разработана информационно-аналитическая база. Определены структура и функции индикативной модели социального мониторинга. Намечены организационные условия применения данного мониторинга для выбора приоритетных направлений совершенствования региональной социальной политики.

Ключевые слова: региональная социальная политика, индикаторы социального развития, информационное обеспечение, территориальный социальный мониторинг.

ANNOTATION

Barsukov A.V. The Regional Social Policy: the Information Supplying of its Forming and Realization. – Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of economic sciences on a speciality 08.09.01 – Demography, labour economy, social economy and policy. – Institute of regional research NAS of Ukraine, Lviv, 2006.

In the dissertation theoretical and methodological bases and essence of a regional social policy, principles and mechanisms of its formation and realization in a context of market transformations of economy are generalized. The basic vectors and methodical bases of increase of efficiency of a social policy are determined in view of problems of territorial management and its specificity. Existing approaches to diagnostics of social development of territories are analysed, principles of construction and structure of system of indicators for an estimation of a level of social development, and also a design procedure of the integrated parameter used for the purposes of a regional social policy are proved.

The concept is formulated and the maintenance of territorial system of social monitoring is covered, its information and analytic base is developed. Organizational conditions and practical actions for application of the given monitoring for definition of priority directions and actual problems of perfection of a regional social policy are outlined.

Key words: regional social policy, indicators of social development, informational supply, territorial social monitoring.